

УДК 640.4.(477)-047.72

КОВАЛЕНКО НАТАЛІЯ,*кандидат технічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Одеської національної академії харчових технологій*

ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано стан санаторно-курортної діяльності України. Відзначається, що в останні роки в санаторно-курортній сфері переважає скорочення кількості установ, які спеціалізуються на оздоровленні населення, зниження якості та номенклатури надаваних послуг, кількість оздоровлених людей. Підкреслюється, що у 2014 році Україна втратила значну частину курортного потенціалу в результаті анексії Криму і військових дій на сході країни. Як подальший напрямок розвитку запропоновано реформувати галузь з метою вдосконалення лікувальної та діагностичної баз на основі останніх розробок в області медицини й курортології, розвитку інфраструктури, підвищення якості та номенклатури надаваних послуг, підвищення ефективності та результативності роботи здравниць.

Ключові слова: курорт; санаторно-курортна сфера; лікувально-оздоровчі заклади; курортна сфера.

Постановка проблеми. Процеси економічної інтеграції України та ЄС обумовлюють пошук можливих конкурентних переваг у різних галузях і сферах діяльності країни на міжнародному ринку. Однією з переваг туристичної індустрії України на міжнародному рівні може стати розвинена система санаторно-курортних установ, що надають високоякісні послуги лікування та оздоровлення. Для цього є всі можливості: багаті природні, рекреаційні та курортні ресурси, високопрофесійні кадри, розвинена система санаторіїв і профілакторіїв, розуміння й підтримка населення та місцевих органів влади.

Формування й розвиток високоефективного та конкурентоспроможного санаторно-курортного комплексу країни передбачає створення державою умов для збереження та примноження здоров'я людей, збільшення тривалості та якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку санаторно-курортної сфери займається чимало дослідників. Вагомий внесок у вивчення ринку санаторно-курортних послуг, формування ресурсної бази санаторіїв, аналізу проблем управління та конкурентоздатності санаторно-курортного господарства зробили Н. Ведмідь, В. Євдокименко, Г. Ємець, Є. Карчевська, А. Кучковський, В. Мацола, В. Мікловда, О. Мілашовська, А. Охріменко, І. Свида, І. Федоров та ін. Але стрімка зміна соціально-економічної та політичної ситуації в країні, утрата значної частки курортного потенціалу вимагає подальших досліджень сучасного стану та подальшого розвитку галузі.

Метою статті є дослідження й аналіз сучасного стану санаторно-курортної діяльності в Україні та перспектив її розвитку в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Санаторно-курортна галузь України є дуже складним і багатоцільовим сегментом ринку. З одного боку, як складова системи охорони здоров'я вона спрямована на збереження й примноження людського капіталу, відновлення працездатності населення. З іншого боку, вона є складовою туристич-

тичної індустрії, метою якої є отримання доходу, поповнення бюджетів усіх рівнів, створення висококонкурентного продукту на світовому ринку.

Санаторно-курортний комплекс України представлено величезними запасами різноманітних природних лікувальних ресурсів, мережею санаторно-оздоровчих закладів і резервом досвідченого кадрового потенціалу. За загальноприйнятою класифікацією в Україні є всі види курортів: бальнеологічні, кліматичні, бальнеокліматичні, кліматобальнеогрязьові, які можна використовувати для оздоровлення населення. Природні курортно-рекреаційні комплекси українського узбережжя Чорного й Азовського морів, Карпатського регіону, Полісся та інших районів України мають велике регіональне, національне й міжнародне значення як для системи масового оздоровлення населення України, так і зарубіжних країн, для стабілізації економіки й соціально-економічного прогресу, інтеграції України у світову економічну систему [12].

Правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку санаторно-курортної діяльності в Україні забезпечує Закон України "Про курорти", Концепція розвитку санаторно-курортної галузі й відповідні регіональні програми.

В Україні визначено 11 курортів міжнародного значення (Євпаторія, Саки, Трускавець, Моршин, Бердянськ, Куяльник, Одеська група курортів, курорти Південного берега Криму, Феодосія, Коктебель). До курортів республіканського значення віднесено Березувська мінеральні води Харківської області, Верховина та Синяк Закарпатської області, Ворзель та Конча-Заспа Київської області, Кирилівка Запорізької області, Любінь Великий та Немирів Львівської області, Миргород Полтавської області, Слов'янськ та Святогірськ Донецької області, Сатанів Хмельницької області, Мельник Вінницької області [12].

За роки незалежності України загальна кількість закладів санаторно-курортної сфери зменшилась на 3388 од., або на 17,6 %, з 19293 у 1990 р. до 15905 зак-

ладів у 2014 р., що призвело до скорочення в них місць майже втричі, з 1093 тис. до 396 тис. місць [3].

Причини скорочення установ цієї сфери до 2013 року пов'язані в першу чергу зі значним зносом матеріально-технічної бази, фінансуванням за залишковим принципом, неефективним управлінням, переходом із державного у відомче підпорядкування та ін.

Скорочення закладів санаторно-курортної сфери у 2014 році пов'язане з втратою значного санаторно-курортного потенціалу в результаті анексії Криму і військовими діями на сході країни.

Санаторно-курортна галузь АР Крим складає п'яту частину курортного потенціалу України і налічує більше 600 санаторно-оздоровчих закладів, кожний четвертий - це здравниця, із них більше двох третин - санаторії різної спеціалізації [8, с. 60].

Щорічна від'ємна динаміка в 2010-2014 рр. торкнулася всіх видів закладів санаторно-курортної сфери, за винятком кількості дитячих оздоровчих таборів. Їх кількість збільшувалася до 2013 р., коли приріст склав 1 207 од., або 7 %, по відношенню до відповідного періоду 2010 р. У 2014 році відбулося стрімке скорочення кількості дитячих оздоровчих таборів - на 4 572 од., або на 25 % (рис. 1).

Зазначимо, що у 2010-2014 рр. найбільше зменшилась кількість будинків і пансіонатів відпочинку - на 200 закладів, або 68,9 %, санаторіїв-профілакторіїв - на 116 закладів, або 49,6 %, санаторіїв та пансіонатів із лікуванням - на 190 закладів, або на 37 % (рис. 1). Кількість інших баз відпочинку та дитячих оздоровчих таборів зменшилась на 520 (27 %) і 3365 (19 %) закладів відповідно [5; 9].

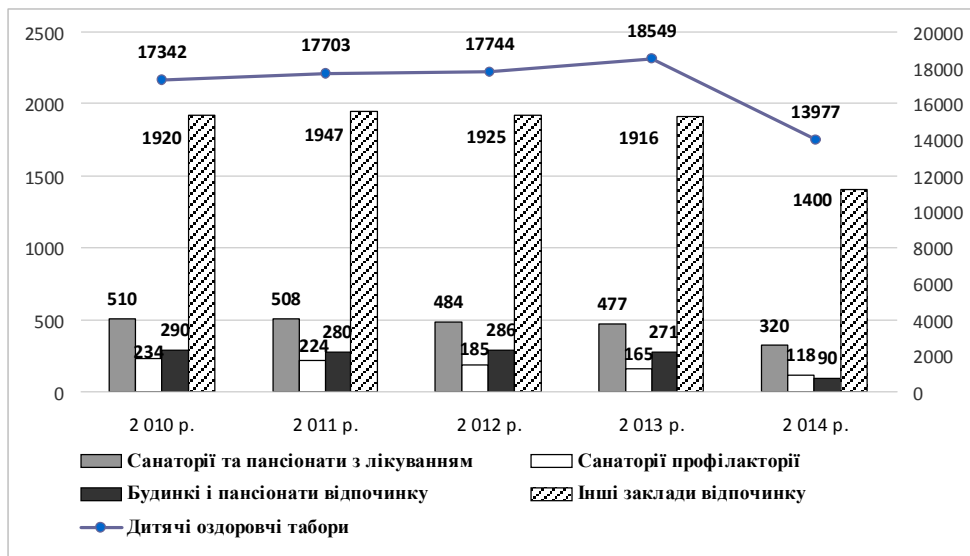


Рис. 1. Кількість закладів санаторно-курортної сфери у 2010-2014 рр.*

*Джерело: складено автором за даними [5; 9; 11].

Заклади санаторно-курортної сфери України можна умовно розділити на кілька видів:

1) бюджетні здравниці, які функціонують як лікувально-профілактичні установи, мають спеціалізовані медичні відділення та надають обмежену кількість додаткових послуг. Діяльність не носить комерційного характеру, передбачене бюджетне фінансування з метою лікування та оздоровлення широких верств населення, насамперед дітей, малозабезпечених, пенсіонерів, людей з профільними захворюваннями, "чорнобильців", інвалідів АТО тощо;

2) здравниці, що мають відомче підпорядкування або фінансовані промислово-фінансовими групами, функціонують у вигляді оздоровчих центрів, лікувальних та курортних комплексів та ін. Зазвичай вони формуються за типом готелів із потужною лікувально-діагностичною базою, оснащені новітніми досягненнями відновної медицини і курортології. Ці здравниці надають широкий спектр додаткових послуг (харчування, розваги, екскурсійні та туристичні маршрути та ін.). Проте отримання прибутку не є головним компонентом діяльності, оскільки фінансування спрямовується на оздоровлення працівників за програмами соціального страхування;

3) комерційні здравниці різних форм власності та організаційно-правових форм, які формують свою базу розміщення за готельним типом, спеціалізуються на наданні лікувально-діагностичних та додаткових послуг,

що користуються значним попитом (масаж, гідротерапія, рефлексотерапія, нетрадиційні методи лікування, міостимуляція, галотерапія, апаратна косметологія та ін.). Їхня діяльність спрямована на залучення відпочивальників на нетривалий період (до 3-5 днів), що викликає різкі коливання сезонних чинників. Часто функціонують як SPA і Wellness-центри при великих готельних і туристичних комплексах.

Зауважимо, що доходи від наданих послуг санаторно-курортними закладами у 2014 році зменшилися вдвічі від рівня 2013 року, тобто на 3084,9 млн грн. (табл. 1).

Важлива структура доходів закладів галузі. Так, доходи від реалізації путівок складають 88 % загальних доходів санаторно-курортних закладів, а доходи від продажу номерів і надання додаткових послуг відповідно близько 6 %.

Таким чином, можна стверджувати, що заклади санаторно-курортної сфери залежні від реалізації путівок, працюють по-старому, не прагнуть розвивати додаткові послуги по розміщенню відпочивальників, їх лікувально-діагностичному обслуговуванню.

Кількість осіб, які були розміщені в закладах санаторно-курортної сфери, зменшилась у 2013-2014 рр. майже вдвічі: з 2596,2 тис. осіб до 1463,8 тис. осіб. При цьому середня тривалість перебування осіб залишилась колишньою - 13,4 ліжко-днів [5].

Таблиця 1. - Доходи закладів санаторно-курортної сфери у 2013-2014 рр., млн грн

Заклади санаторно-курортної сфери	Доходи від наданих послуг		Доходи від продажів номерів		Доходи від надання додаткових послуг		Доходи від реалізації путівок	
	2013 р.	2014 р.	2013 р.	2014 р.	2013 р.	2014 р.	2013 р.	2014 р.
Санаторії	3863,5	2177,1	118,1	66,1	246,2	132,5	3499,2	1978,5
Дитячі санаторії	398,3	176,7	0,6	0,2	9,5	1,0	388,2	175,5
Пансіонати з лікуванням	162,0	40,7	3,4	1,1	9,1	1,9	149,5	37,6
Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії	281,8	130,6	4,7	-	0,7	3,9	276,4	126,7
Санаторії-профілакторії	196,6	169,9	14,1	6,8	17,1	10,5	165,4	152,6
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні	11,9	14,8	90,5	0,07	4,6	4,3	7,2	10,5
Бази відпочинку	549,9	284,0	113,6	75,7	27,4	17,1	408,9	191,1
Пансіонати відпочинку	676,8	85,2	90,3	13,6	55,2	4,4	531,3	67,2
Будинки-відпочинку	31,1	5,3	9,7	4,5	2,7	0,8	18,7	-
Разом	6172,4	3084,9	354,9	168,5	372,6	176,5	5444,9	2739,8
Відхилення 2014 р. до 2013 р. - абсолютне, млн грн - відносне, %	-3087,5 50		-186,4 47,5		-196,1 47,4		-2705,1 50,3	

Джерело: розроблено автором за даними [5; 9; 11].

Скорочення кількості відпочивальників у 2014 році призвело до значного (майже вдвічі) зменшення загальної вартості перебування всіх розміщених осіб у закладах санаторно-курортної сфери порівняно з 2013 роком: з 7923,5 до 4241,5 млн грн. [5]. При цьому фактичні витрати на один ліжко-день перебування відпочивальників у спеціалізованих закладах розміщення скоротилися незначно з 227,7 грн до 215,9 грн. відповідно.

Кількість дітей, які були оздоровлені в закладах санаторно-курортної галузі у 2015 році склала 172,2 тис. осіб, що менше відповідного значення 2010 року на 126,7 тис. осіб і менше значення 2014 року на 107,4 тис. осіб. Переважна частина оздоровлених дітей перебу-

вали в закладах санаторного типу та дитячих центрах. Загальна вартість перебування дітей у закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2015 року склала 1134,4 млн грн, а середня вартість одного людинодня перебування дитини в закладі - 82 грн [3].

Операційні витрати закладів санаторно-курортної сфери у 2014 році скоротились на 53,1 % від рівня 2013 року. Найбільше скорочення операційних витрат зазнали пансіонати з лікуванням, будинки та пансіонати відпочинку: 80,1 %, 83,2 %, і 87,7 % зменшення відповідно (табл. 2).

Матеріальні витрати складають 40 %, а витрати на оплату праці - 27,5 % загальних витрат закладів.

Таблиця 2. - Витрати закладів санаторно-курортної сфери у 2013-2014 рр., млн грн

Заклади санаторно-курортної сфери	Операційні витрати			Матеріальні витрати			Витрати на оплату праці		
	2013 р.	2014 р.	Відхилення, %	2013 р.	2014 р.	Відхилення, %	2013 р.	2014 р.	Відхилення, %
Санаторії	3608,7	1932,3	53,5	1557,3	932,5	59,9	942,8	482,9	51,2
Дитячі санаторії	407,7	187,2	45,9	154,2	84,5	54,8	163,3	60,7	37,2
Пансіонати з лікуванням	194,4	38,8	19,9	66,2	13,1	19,8	56,3	9,5	16,9
Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії	330,0	137,6	41,7	127,1	56,8	44,7	100,9	34,1	33,8
Санаторії-профілакторії	256,2	198,9	77,6	80,8	61,3	75,9	79,9	66,3	82,6
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні	11,0	16,7	151,8	4,4	4,2	95,4	3,5	5,6	160,0
Бази відпочинку	35,1	5,9	16,8	16,3	1,5	9,2	9,1	2,7	29,7
Пансіонати відпочинку	698,0	85,8	12,3	266,3	45,4	17,0	163,9	18,8	11,5
Будинки-відпочинку	568,8	265,3	46,6	207,2	104,2	50,3	157,8	61,9	39,2
Разом	6110,6	2868,9	46,9	2480,0	1303,6	52,6	1677,9	742,8	44,3

Джерело: розроблено автором за даними [5; 9; 11]

Незважаючи на втрату частини потенціалу галузі, економічний спад, скорочення бюджетного фінансування санаторно-курортної сфери, падіння реальних доходів більшої частини населення, значну девальвацію національної грошової одиниці, заклади санаторно-курортної галузі збільшили свій прибуток у 2014 році порівняно з 2013 роком у 3,5 раза, з 61,8 млн грн до 216 млн грн. Це свідчить про значну затребуваність послуг на санаторне лікування та оздоровлення для населення.

Замінити втрачені курорти Криму можна стрімким розвитком санаторно-курортної інфраструктури Херсонської й Одеської областей та Карпатського регіону.

Надзвичайно перспективним рекреаційним районом є Карпатський. Завдяки наявності унікальних і різноманітних рекреаційних ресурсів, розвитку інфраструктури та вигідному географічному положенню рекреаційні об'єкти району надзвичайно популярні серед вітчизняних і зарубіжних туристів [7, с. 255].

Необхідно зробити акцент на розвиток цілорічних

санаторно-курортних послуг, які використовують бальнеологічні ресурси - мінеральні води (Львівська, Закарпатська, Полтавська області), лікувальні грязі (Бердянськ, Куяльник, Миргород, Моршин, Черче).

Подальший розвиток санаторно-курортної галузі має включати кілька напрямків: удосконалення фінансових та економічних механізмів функціонування курортного потенціалу та максимальне задоволення потреб населення шляхом створення ефективного ринку санаторно-курортних послуг і всебічного сприяння зростанню конкурентоспроможності установ галузі, шляхом проведення роздержавлення та приватизації, залучення інвестицій в оновлення матеріальної лікувально-діагностичної бази, оптимізації системи управління цими закладами.

Підвищення конкурентоспроможності санаторно-курортної діяльності неможливе без розвитку інфраструктури курортів (транспорт, зв'язок, комунальне господарство). Це потребує розв'язання територіальних, соціально-економічних завдань і завдань, пов'язаних із розподілом і визначенням пріоритетних напрямів використання природних лікувальних ресурсів і пошуками шляхів збалансування міжгалузевих інтересів, вирішенням питань розміщення курортного, житлового, соціального, інженерно-транспортного, комунального та інших видів будівництва, відтворення культурно-історичної спадщини, охорони та збагачення природного середовища курортів [10].

Висновки

Перспективними напрямками розвитку санаторно-курортної діяльності в Україні є:

- оновлення лікувальної та діагностичної бази закладів на основі останніх розробок в області медицини й курортології, шляхом збільшення бюджетного фінансування та залучення іноземних інвестицій;
- розвиток інфраструктури галузі;
- удосконалення структури збуту й розподілу путівок;
- створення й розвиток інформаційних ресурсів, які висвітлюють функціонування санаторно-курортної сфери країни, рекламують здоровий спосіб життя;
- проведення диверсифікації надаваних послуг і підвищення якості сервісу з метою підтримки та збільшення споживчого попиту;
- всляка підтримка створення санаторно-курортних установ міжнародного рівня шляхом пільгового

оподаткування та кредитування санаторно-курортної діяльності;

- стимулювання розвитку комерційного сектора санаторно-курортної галузі, а саме міні-здравниць, SPA і Wellness-центрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ведмідь Н. І. Санаторно-курортний комплекс: сервісне управління : [монографія] / Н. І. Ведмідь. - К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. - 536 с.
2. Ведмідь Н. І. Перспективи розвитку санаторно-курортних і оздоровчих підприємств України / Н. І. Ведмідь // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. - 2012. - № 7 (178) . - С. 47-55.
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Краєвська А. С. Рекреаційні ресурси санаторно-курортних підприємств: сутність та перспективи використання : [монографія] / А. С. Краєвська, О. О. Мороз, Б. Є. Грабовецький. - Вінниця : ВНТУ, 2013. - 184 с.
5. Колективні засоби розміщення в Україні у 2014 році [Електронний ресурс] // Статистичний бюлетень. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Колесник О. О. Оцінка стану санаторно-курортного комплексу та його впливу на розвиток туристичної діяльності України / О. О. Колесник // Вісник ЖДТУ. - 2008. - № 3 (45). - С. 264-270.
7. Мигалина Ю. Ю. Санаторно-курортне оздоровлення як перспективний сегмент розвитку туризму / Ю. Ю. Мигалина // Вісник Хмельницького національного університету. - 2011. - № 2. - Т. 1. - С. 254-257.
8. Найдина О. І. Стратегічні пріоритети розвитку санаторно-курортної галузі Криму / О. І. Найдина, Л. І. Баранова // Культура народів Причорномор'я. - 2012. - № 229. - С. 59-61.
9. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні [Електронний ресурс] // Статистичний бюлетень. - К., 2011. - 91 с. - Режим доступу : http://govuadocs.com.ua/tw_files2/urls_2/627/d-626892/7z-docs/1.pdf.
10. Стасик О. О. Аналіз проблем та перспектив реструктуризації санаторних закладів України за допомогою процесів злиття і поглинання / О. О. Стасик // Економічний аналіз. - 2013. - Том 13. - С. 183-187.
11. Туристична діяльність в Україні у 2013 році [Електронний ресурс] // Статистичний бюлетень. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Щербіна Н. М. Проблеми і особливості розвитку рекреаційного комплексу України [Електронний ресурс] / Н. М. Щербіна, Л. Я. Маслово. - Режим доступу : http://www.rusnauka.com/CCN/Economics/13_scherbina.doc.htm.

Коваленко Наталія,

*кандидат технічних наук, доцент кафедри отельно-ресторанного бізнесу
Одеської національної академії пищевих технологій*

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

В статье проанализировано состояние санаторно-курортной деятельности Украины. Отмечается, что в последние годы в санаторно-курортной сфере преобладает сокращение количества учреждений, специализирующихся на оздоровлении населения, снижение качества и номенклатуры оказываемых услуг, количество оздоровленных людей. Подчеркивается, что в 2014 году Украина потеряла значительную часть курортного потенциала, в результате аннексии Крыма и военных действий на Востоке страны. В качестве дальнейших направлений развития предложено реформировать отрасль, с целью совершенствования лечебной и диагностической баз на основе последних разработок в области медицины и курортологии, развития инфраструктуры, повышения качества и номенклатуры оказываемых услуг, повышения эффективности и результативности работы здравниц.

Ключевые слова: курорт; санаторно-курортная сфера; лечебно-оздоровительные учреждения; курортная сфера.

Kovalenko Natalia,

*candidate of technical Sciences, associate Professor of hotel and restaurant business,
Odessa national Academy of food technologies*

PREDICTION OF SANITATION HEALTH ACTIVITIES IN UKRAINE

The article analyzes the sanatorium activity of Ukraine. The attention is focused on the dual nature of the sanatorium activity in connection with its membership in the health care system and the tourism industry at the same time. It is noted that in recent years in sanatorium sphere dominated by reducing the number of agencies specializing in the recovery of the population decline in the quality and range of services provided, the number of human health. It is emphasized that in 2014 Ukraine has lost a significant part of the resort building, resulting in the annexation of the Crimea and the military operations in the east of the country. As a result, revenues generated from the provision of services and the number of rehabilitated citizens in 2014 decreased by half. Sanatorium sphere of Ukraine presented the activities of the various agencies with different sources of financing, method of placement of holidaymakers, the nomenclature of services, level and quality of service. It is noted that in the current circumstances, the most rapidly developing private institutions sanatorium activities that specialize in providing multi-disciplinary services. Create specialized SPA & Wellness-center with the large tourist complexes. The priority areas of health resort activities in the current environment should be the Carpathian region, Odessa, Kherson and Mykolaiv region. It should seek to develop a year-round resort, the best use of natural and recreational potential of regions of the country. As further directions of development proposed to reform the industry, in order to improve medical and diagnostic databases based on the latest developments in medicine and balneology, infrastructure development, improving the quality and range of services, efficiency and effectiveness.

Keywords: resort; sanatorium sphere; therapeutic institutions; resort areas.

REFERENCES

1. Vedmid N. I. (2013), Resort complex: service management, monograph, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, 536 p. (ukr).
2. Vedmid N. I. (2012), Perspektyvy rozvytku sanatorno-kurortnykh i ozdorovchykh pidpryemstv Ukrayiny, *Visnyk of the Volodymyr Dahl East Ukrainian national university*, Luhansk, no.7 (178), pp. 47-55 (ukr).
3. The state Committee of statistics of Ukraine, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (ukr).
4. Kraievskaya A. S., Moroz O. O. & Hrabovetskyi B. Ye. (2013), Recreational resources of the sanatorium-resort enterprises: essence and prospects, monograph, VNTU, Vinnytsia, 184 p. (ukr).
5. Koleyvni zasoby rozmishchuvannya v Ukraini u 2014 rotsi, *Statystychnyi biuleten*, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (ukr).
6. Kolesnyk O. O. (2008), Assessment of the sanatorium-resort complex and its influence on the development of tourist activity of Ukraine, *The Journal of Zhytomyr State Technological University. Series: Economics*, no. 3 (45), pp. 264-270 (ukr).
7. Myhalyna Yu. Yu. (2011), Sanatorium-resort therapy as a promising segment of tourism development, *Journal of Khmelnytskyi National University*, Khmelnytskyi, no. 2, vol. 1, pp. 254-257 (ukr).
8. Naidyna O. I., Baranova L. I. (2012), Strategic priorities of development of sanatorium-resort industry of the Crimea, *Kultura narodiv Prychornomoria*, no. 229, pp. 59-61 (ukr).
9. Spa treatment, organized leisure and tourism in Ukraine, *Statystychnyi biuleten*, available at: http://govuadocs.com.ua/tw_files2/urls_2/627/d-626892/7z-docs/1.pdf (ukr).
10. Stasyk O. O. (2013), Analiz problem ta perspektyv restrukturyzatsii sanatornykh zakladiv Ukrainy za dopomohoiu protsesiv zlyttia i pohlynannia, *Ekonomichnyi analiz*, vol. 13, pp. 183-187 (ukr).
11. Tourist activity in Ukraine in 2013, *Statystychnyi biuleten*, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (ukr).
12. Shcherbina N. M., Maslova L. Ya. Problems and especially the development of a recreational complex Ukraine, available at: http://www.rusnauka.com/CCN/Economics/13_scherbina.doc.htm (ukr).

© Коваленко Наталія

Надійшла до редакції 04.12.2015